

HORVÁTH ZSUZSANNA

Kérdőjelek és fehér foltok Szentgotthárd történetének kezdetén¹

Az egyik legjellemzőbb emberi tulajdonság a kíváncsiság. Szeretnénk tudni, honnan jöttünk, kik vagyunk, milyen jövő vár ránk. Az eligazodásban segíthetnek a történelmi ismeretek. A megismerés azonban véget nem érő folyamat, ahogy az idő múlik, két irányba haladunk az ismeretszerzésben: egyfelől újabb események zajlanak, másfelől a múltbéli történésekről frissen előkerült információk rakódnak egymásra. Ilyen a történelem. Olykor ellentmondások és fehér foltok akadályozzák, hogy közelebb jussunk a valósághoz, az igazsághoz.

Milyen okokra vezethetők vissza a megválaszolatlan kérdések és fehér foltok? Véleményem szerint ezek alapvetően háromféle csoportba sorolhatók:

1. Elhallgatták vagy elferdítették a tényeket. Ez különösképpen jellemző a 20. század második felére. Az úgynevezett tabutémákról tilos volt beszélni és írni, mint például Trianonról, a szovjet jelenlétről, 1956-ról, a határainkon túl élő magyarokról. Az utóbbi évtizedekben viszont könnyebbé vált ennek a korszaknak a megismerése. Még a járvány miatti bezárások időszakában is volt lehetőségünk a különböző internetes portálokon való kutatásra, ahol egyre több fontos dokumentum válik elérhetővé. Másrészt lassan-lassan bátorságot vesznek az eddig némaságba burkolózó emberek, hogy megszólaljanak. Ennek egy „beszédés”

helyi példája a 2016-ban megjelent interjúkötet *A mi forradalmunk 1956* címmel, 23 szentgotthárdi és környékbéli szemtanú visszaemlékezésével.²

2. Az is oka lehet a bizonytalanságnak, hogy nincsenek meg a hiteles dokumentumok. Ahogy időben haladunk a távolabbi múlt felé, egyre többször szembesülünk ezzel. Szentgotthárd esetében ilyen hiányzó láncszem III. Béla királyunk elveszett adománylevele, amelyet a ciszterci szerzeteseknek adott. Ebből következően több egymásnak ellentmondó – bár tudományos igényvel megfogalmazott – feltételezéssel találkozhatunk a városunk legkorábbi történetével kapcsolatban.

3. A manapság jelentkező információdömping is megnehezíti a tények kiszűrését, a valóság megismerését. Erre a legjellemzőbb példa maga az internet, amelynek ellenőrizetlen – hitelesnek tűnő anyagai – sokakat tévútra vihetnek.

De a túl hosszú és szakmai jellegű szövegek sem segítik elő szélesebb körben a múlt jobb megismerését. Mindannyian nagyon büszkék vagyunk a Szentgotthárdról 1981-ben megjelent kötetre,³ de a 771 oldalas könyv – sok értékes, színvonalas tanulmányával – nehéz olvasmány a nem szakemberek számára. Másrészt az önállóan megszerkesztett munkák önmagukban kerek, lezárt írások, de összességükben

1 Jelen tanulmány a MURABA ETT (Európai Területi Társulás) által szervezett Nyugdíjas Egyetem-filmsorozat keretében 2020 decemberében levetített előadásom (címe: Szentgotthárd történetével kapcsolatos kérdőjelek és fehér foltok) átdolgozott és bővített változata.

2 *A mi forradalmunk 1956*. Szerk. Horváth Zsuzsanna. Szombathely, 2016. 80 p. (Szülőföld Könyvkiadó)

3 Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely, 1981. (Továbbiakban: Kuntár – Szabó, 1981.) 771 p.

nem fedik le Szentgotthárd történetének minden korszakát. Bőven maradtak fehér foltok a tabutémákon túl is, például a 19. század első fele vagy az 1848–49-es helyi események.

Olyan példán keresztül szeretném bemutatni a kérdőjelek és fehér foltok jelenlétét Szentgotthárd történetében, amely az idejében a kerek évforduló miatt is aktuális. Ugyanis éppen negyven évvel ezelőtt kapott városi rangot a „800 éves” Szentgotthárd. Az alapítása vonatkozásában nem várható újabb forrás felbukása. Csak a csodának lehetne köszönhető, ha előkerülne a már említett királyi alapítólevél, és eloszlathatna minden homályt. Magyarics István egy 2022-ben megjelent tanulmányában⁴ azt is lehetségesnek tartja, hogy a királyi kancellária működésének ideiglenes zavara miatt el sem készült az adománylevél. A legkorábbi fennmaradt dokumentumot – a birtokadományokat és a ciszterci rend jogait megerősítő oklevelet – III. Béla fia, Imre király (1174–1204) adta ki 1198-ban.

Tekintsük át először Szentgotthárd és az apátság alapításával összefüggő ellentmondásokat! Az első ilyen, hogy két különböző évszám is szerepel a témánkat érintő írásokban: 1183 és 1184. Ezekkel kapcsolatban kétféle hibás megállapítás fordul elő. A Wikipédia szerint: „1183-ban érkeztek szerzetesek Franciaországból”,⁵ a *Magyar Katolikus Lexikon* állítása viszont a következő: „1184-ben alapította III. Béla az apátságot”.⁶ A valóságban éppen fordítva történt: III. Béla 1183-ban alapította

az apátságot, és Franciaországból, a champagne-i Trois Fontaines apátságából a szerzetesek 1184-ben érkeztek. Ezt könnyen megérthetjük az 1981-es kötetben megjelent Valter Ilona-tanulmány⁷ iránymutatása alapján. A Szentgotthárdon az 1970-es és 1980-as években ásatásokat folytató régész tanulmánya megírásakor nemcsak a kövek tanúságtételeit rögzítette, hanem hazai és külföldi (francia rendi évkönyvek, 18. századi ciszterci történetírói munka)⁸ írott forrásokat is felkutatott. A legfontosabb magyar forrása Kalász Elek (1905–1974) ciszterci paptanárnak a tanulmánya volt.⁹ Ezekből a munkákból megtudhatjuk, hogy a franciaországi szerzetesek III. Béla királyunktól – nagy valószínűség szerint – 1183-ban kaptak adománybirtokot a Rába mentén. Ezt tekintjük az alapítás időpontjának. Az alapítónak kötelessége volt, hogy a szerzetesek megérkezése előtt felépítse a megtelepedéshez szükséges épületeket. Ezután került sor az apátság benépesítésére, ami a mi esetünkben 1184-ben történt. A szentgotthárdi apátság kiváltságait pápai oklevelek is megerősítették, birtokait és szolgálóinak számát fennmaradt írott dokumentumok szerint újabb adományok gyarapították.¹⁰

A másik ellentmondás abból ered, hogy az apátságnak és városunknak az alapítása közé sokan egyenlőséget tesznek. Ezt sugallták azok a felhívások is, amelyek 1983-ban 800 percnyi társadalmi munkára szó-

4 Magyarics István: A szentgotthárdi cisztercita apátság alapítása és előzményei 1. rész = Vasí Szemle, 2022. 1. sz. 17–30. p.

5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Clairvaux-i_ciszterci_ap%C3%A1ts%C3%A1g (Megtekintve: 2020. november 8.)

6 <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szentgotth%C3%A1rd.html> (Megtekintve: 2020. november 8.)

7 Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi végszig. In: Kuntár – Szabó, 1981. 29–80. p.

8 Teofil Heim: Notitia historica de ortu et progressu abbatiae Sacri Ordinis Cistercensis B. M. V. ad S. Gotthardum dictae. Bécs, 1764. 43 p. Idézi Valter Ilona. Kuntár – Szabó, 1981. 36. p.

9 Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban Bp., 1932. 181 p. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerk. Domanovszky Sándor. 5.).

10 Kuntár–Szabó, 1981. 35–36. p.

lítottak fel a 800 éves város érdekében. Holott egy Szent Gotthárdnak szentelt kisebb templom – és/vagy település is – már létezett a Rába és Lapincs folyóktól délre adománybirtokot kapott ciszterci szerzetesek megérkezése előtt is. E tekintetben a szakmai vélemények ma már egybehangzóak. Az emberek tudatába viszont beépült az a gondolat, hogy Szentgotthárd történelme a ciszterci apátság történetével kezdődik. Nem véletlen, hogy városunk neve szlovén nyelven Monošter (monostor, kolostor).

Az egyik elgondolkodtató mozzanat ebben a tekintetben az lehet, hogy az itt felépült ciszterci apátságnak miért lett a patrónusa (védőszentje) Szent Gotthárd (960–1038). Hiszen a ciszterci templomok mindegyikét – Európa szerte – Boldogságos Szűz Mária (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelték. A gotthárdi templom esetében úgynevezett kettős patrocíniumot látunk: Szűz Mária tiszteletére emelték, és egyben Szent Gotthárd oltalmába ajánlották.

Hogyan lehetséges, hogy egy ciszterci apátsági templom Franciaországból érkezett építői egy bajorországi, bencés apátból püspökké kinevezett szentet ilyen módon válasszanak patrónusuknak? Azok is, akik úgy gondolták, hogy a település és az apátság alapítása egybeesik, könnyen magyarázatot találtak. Dr. Piszter Imre (1855–1936) szentgotthárdi perjel az apátság 750 éves jubileumára készített művében¹¹ ezt írja az 1184-ben a Magyarország határvidékére érkező szerzetesekről: „... bajor származású szerzetesek is voltak köztük, s így érthető, hogy maguk a ciszterciák hozták el ide hozzánk is szent Gotthárd tiszteletét, és az új alapítást, a kolostort és a templomot

Szent Gotthárd ábrázolása a refektórium mennyezetképén (Mathias Gusner seccója)

Forrás: Horváth Zsuzsanna

is órára nevezték el, és az ő oltalmába ajánlották.”¹²

Tudjuk, hogy nem csak a bajor népesség körében terjedt Szent Gotthárd hildesheimi püspök hírneve, aki a személyéhez kapcsolódó legendák szerint csodás gyógyulásokért járt közbe. Amikor Reimsben 1131-ben szentté avatták, ott volt a ceremónián a ciszterci rend egyik legismertebb szereplője, Szent Bernát (1090–1153) is. Szent Gotthárd a népszerűségét részben annak a törekvésének köszönhetette, hogy bencés

11 Piszter Imre: Szent Gotthárd püspök, a szentgotthárdi cisztercita apátság rövid története. Szombathely, 1938. (továbbiakban Piszter, 1938.) 23 p. (Kiadó: Szentgotthárdi Cisztercita Rendház)

12 Piszter, 1938. 6. p.

Szent Bernát, illetve Szent Benedek (Josef Schnitzer szobrai a szentgotthárdi templom homlokzati fülkéiben. Forrás: Horváth Zsuzsanna)

apátként a szerzetesi élet megtisztulásáért, a Szent Benedek (kb. 480–547) által megfogalmazott szabályokhoz való visszatéréseért küzdött. Ugyanez a cél vezette a ciszterci rend alapítóit. Molesme-i Szent Róbert (1029–1111) és társai eredetileg bencés szerzetesek voltak, akik kezdetben nem is akartak új rendet létrehozni, csak Szent Benedek tanításait követve elvonultak egy elhagyatott helyre, ott új monostort alapítottak. A bencések jelszavának megfelelően – *Ora et labora!*, azaz „Imádkozzál és dolgozzál!” – végezték az imádságokat és a fizikai munkát. Az 1098-ban alapított Cisterciumot (innen ered a ciszterci rend elnevezése) következetesen új monostornak nevezték. A helység francia neve Cîteaux. Később dolgozták ki az új rend szabályait (*Charta Caritatis*), és Szent Bernáttól származik az új jelmondatuk: *Ardere et lucere!*,

azaz Lángolj és világíts! Az utókor 1098-at tekinti a cisztercita rend alapítása évének.

A ciszterciek értékrendjében tehát a kezdettől fogva első helyen állt Szent Benedek és Szent Bernát. Őket látjuk egymás mellett a mai szentgotthárdi templom homlokzatán és a temetőben a ciszterci szerzetesek síremlékén is.

De a patrónus választására van másik magyarázat. Eszerint nem a Franciaországból ide érkező szerzetesek adták Szent Gotthárd püspök nevét templomuknak és a településnek, mindez korábbra vezethető vissza. Schwartz Elemér dr. (1890–1962) ciszterci egyetemi tanár leírta egy tanulmányában, hogy a szerzetesek letelepedése előtt milyen lehetett a környék.¹³ A Vasvö-

13 Schwartz Elemér: Szentgotthárd és vidéke a ciszterciek letelepedése előtt. Bp., 1933. 8 p. (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda)

rösváron (ma: Rotenturm an der Pinka, Burgenland) született némettanár szerint a németújvári (ma Güssing, Burgenland) bencés szerzetesek építettek a Rába és Lapincs összefolyásánál egy templomot még a ciszterciek megérkezése előtt, amelyet Szent Gotthárdnak szenteltek, és ide jártak a ritkán lakott környéken a hívek szentmisére. Vagyis a szent tiszteletét a bencések honosították meg ezen a vidéken, és a legkorábbi ősi templom (kápolna) védőszentjének a nevét vette fel a körülötte létrejövő falu és az 1184 után felépülő apátság.

Schwartz Elemér foglalkozott a helynévadás és a templomok védőszentjeinek a tematikájával is; egy másik tanulmányában a nyugat-magyarországi német helynevek eredetét vizsgálta.¹⁴ Ebben különböző történeti munkákra és az egyházmegyei schematizmusra¹⁵ hivatkozva támasztotta alá állítását. „Az a tény is, hogy Szent Gotthárd patrocíniuma (...) másodrangú, arra mutat, hogy szentünk tisztelete már a rend megtelepedésekor megvolt Szentgotthárd vidékén, mert rendszeren a másodrangban álló templomvédők – ha két patrocíniumról van szó – az egyházak régibb védőszentjei.”¹⁶ A települések névadására a középkor évszázadaiból több olyan példát ismerünk a környéken, amelyben a falunév tartalmazza a templom védőszentjének a nevét. A ciszterci uradalomhoz tartozó Apátistvánfalva az egyik első ciszterci apát, az angol származású Harding Szent István (kb. 1059–1134) nevét viseli. Vasszentmihály, Óriszentpéter vagy Hegyhátszentmárton neve ugyancsak a templomok védőszentjéhez kapcsolódik.

A Szentgotthárd településre vonatkozó névadás korábban említett mindkét magyarázatát ismerteti Borian Elréd plébános az 1938-ban – a szerző neve nélkül – megjelent *Emlékfüzetben*,¹⁷ amelyet a szentgotthárdi Katolikus Egyházközség adott ki. Valószínűsíti, hogy dr. Schwartz Elemér téved, és a „Franciaországból magyar földbe átültetett ciszterciek hozzák magukkal a szent püspök tiszteletét és lesznek az Ő ortalma alatt nemcsak a szentgotthárdi apátság imádságos és munkás szerzetesei, hanem alapítói, névadói, tanítói és lelkipásztorai Szentgotthárd városának, amelynek története, fejlődése és virágzása szorosan összefonódik – immár 750 éven át – az apátság történetével”.¹⁸ Megállapíthatjuk, hogy ebben az esetben Borian Elréd tévedett.

Ugyancsak az *Emlékfüzetben* olvashatjuk a Nagyboldogasszony-templomban található művészeti alkotások ismertetése részben a következő sorokat a Szent Gotthárd oltárképről: „Magyar szempontból legértékesebb a kép közepén megjelenített csoda, mert ennek színhelye is, eseménye is magyar. Égő gyertyák között ravatal emelkedik, rajta egy gyermek mozdul, édesanyja csodálkozó, meghökkent arccal hajtja félre a szemfedőt, a hermelinpalástos, magyar ruhás édesapa meg férfias meghatottsággal és hálával tekint fel a csodatévő püspök szent alakjára.” Ennek a csodának a történetét is kutatta Magyarics István, eközben tette mind biztosabbá, hogy dr. Schwartz Elemérnek igaza volt.

Magyarics István tanulmánya újabb adalékokkal gazdagította a témát. Levéltári

14 Schwartz Elemér: *A Nyugat-magyarországi német helységnevek*. Bp., 1932. (továbbiakban Schwartz, 1932.) 293 p. (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvtudományi és Nyomda Rt.)

15 Itt: egyházi név- és címjegyzék vagy címtár; lajstrom (latin).

16 Schwartz, 1932. 147. p.

17 Borian Elréd: *Emlékfüzet Szent Gotthárd halálának kilencszáz éves évfordulójára (1038–1938)* 1938. 40 p. (A Szentgotthárdi Katolikus Egyházközség kiadása)

18 Az *Emlékfüzet* szövege jelenleg is olvasható a plébánia honlapján: <http://szentgotthard.plebania.hu/tortenelem/emlekkuzet.html> (Megtekintve: 2023. április 21.)

iratokból egyrészt arra a következtetésre jutott, hogy az apátság alapítása idején a Felsőmarác és Fölstöm között haladó úgynevezett „királyi úton” volt gázló/átke-lőhely a Rábán. Feltételezte azt is, hogy kellett itt lennie egy királyi udvarháznak, valamint hogy a dokumentumokban adománybirtokként említett Chegge név (ami-nek a jelentése gázló/átke-lőhely) valójában a későbbi Szentgotthárdot jelöli. A másik érdekesség, hogy közvetlen kapcsolatot ta-lált a németújvári bencés apátságot alapító Volfer lovag családjának története és Szent Gotthárd tiszteletének magyarországi terjedése között. Valószínűsíti, hogy a jelenlegi szentgotthárdi Nagyboldogasszony-templomban Szent Gotthárd tiszteletére emelt oltár oltárképén ábrázolt csodás feltámadás ennek az előkelő grófi családnak a tagjait érintette. Ők építhették a legelső Szent Gotthárd-templomot, és a szent nevét – a rendkívüli csoda hatására – felvette a ko-rábban Cheggeként említett település. Ma-gyarics szerint a „Szent Gotthárd püspök közbenjárásának betudott csodás gyógyulás feletti öröm és hála ösztönözte az építteté-sére a Héder nemzetség valamelyik tagját, talán éppen Volfer lovagot”.¹⁹ Nem véletle-nül ezen a birtokon emelték a templomot, hanem azért is, mert Nepomuki Szent János (élt: 1345–1393, szentté avatása: 1729)

tiszteletének elterjedése előtt Szent Gott-hárd volt az utazók, átke-lőhelyek védő-szentje. (Lásd: Szent Gotthárd-hágó, Svájc.)

Sajnos a legelső templom/kápolna épí-tésére vonatkozó írott forrást nem ismer-ünk, és régészeti feltárás sem jutott a nyo-mára. A németújvári bencés apátságot pedig éppen III. Béla király számolta fel, amikor 1180-ban átvette (valószínűleg el-cserélte) eredeti birtokosától, és védelmi cé-lokból erődítménnyé alakíttatta át az épü-letet.

Összességében Szentgotthárd és az apátság alapításával kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy az 1183-as királyi adom-ány birtokában a ciszterci szerzetesek a franciaországi Trois Fontaines-ből 1184-ben egy ritkán lakott területre érkeztek, ahol már állt egy Szent Gotthárdnak szen-telt templom. A Rába és Lapincs összefo-lyásánál felépített templomukat a Nagybol-dogasszony pártfogásába ajánlották, de a másodlagos patrónus a csodatévő gyógyí-tásairól ismert hildesheimi püspök, Szent Gotthárd lett. Ez az apátsági épületegyüttes azonban 1605-ben elpusztult. Alapjainak egy részét, a templom és a kolostor faragott köveinek több darabját a mai színház épü-letében és a körülötte kialakított romterü-leten láthatjuk.

19 Magyarics István: A szentgotthárdi cisztercita apát-ság alapítása és előzményei. 2. rész = Vasi Szemle 2022. 2. sz. 154–168. p.